

V. LAURĖNAS

Modernios politikos problema Lietuvoje

Treji savarankiško tvarkymosi savame krašte metai - ganėtinai laiko tarpsnis, norint apibūdinti įsigalinčias tendencijas. Šis straipsnis apie tai, kodėl Lietuvoje, paneigusioje sovietinę politinę tvarką, neįsigali moderni politinė demokratija.

I. Demokratijos resursų klausimas

Galimi prieštaravimai: ar neigiant klasikiniais diktatūros bruožais pasižymėjusią sovietinę politinę tvarką dar galima pasirinkti ką nors nedomokratiško, nemodernaus. Pagaliau, juk Lietuvoje vyksta rinkimai ir referendumai, formuojasi daugiapartinė sistema, yra tautos renkamas Seimas ir Prezidentas, priimta Konstitucija, skelbianti valstybę nepriklausoma demokratine Respublika. Suprantami pokomunistinio krašto norai sukurti modernią politinę tvarką, įtvirtinti liberalios demokratijos principus. Tačiau galiausiai viską lemia realios sąlygos ir galimybės.

Politinės permainos, prasidėjusios nepriklausomybės ir demokratijos siekiais, lėmė savarankiškos Lietuvos valstybės atkūrimą 1990 metais. Praktiškai įvyko politinė revoliucija. Tačiau 1992 m. pavasarį politinė revoliucija vos nepasibaigė ultrapatriotinio autoritarizmo įsigalėjimu. O 1992 m. rudenį vykusių rinkimų į Seimą rezultatus reikėtų kvalifikuoti kaip policentrinio autoritarizmo įsigalėjimą.

Pokomunistinėje šalyje realus demokratijos užuomazgų išsigimimo pavojus. Žlugus totaliai centralizacijai, įsivyravo išcentrinės jėgos. Bet posovietinės visuomenės skaidos procesas nenusakomas - jo dalyviai nesugeba būti atsakingais ir savarankiškais ekonominio ir politinio gyvenimo subjektais. Šias savybes jie prarado tuo metu, kai visą apimančias politinis administravimas buvo tapęs vieninteliu visuomeninės žmonių sąsajos palaikančiu veiksmu. Savaiame suprantama, kad tokie žmonės stokoja patirties kaip turi veikti demokratijos institutai. Neretai demokratija jiems trukdo priimti reikiamus sprendimus ir tokiu būdu komplikuoja permainas. Šitaip atsiranda prieštaringa posovietinės visuomenės reakcija į laisvės antplūdį, savarankiškos veiklos galimybes. Posovietinis pakrikimas - pats didžiausias pavojus demokratijai, realiausia politinio administravimo išlikimo priežastis.

Tai, kad pokomunistinėje Lietuvoje iš karto neįsigali liberali demokratija - ne atsitiktinumas, o norma. Nors jau anksčiau pastebėta, kad pokomunistinių kraštų perėjime į brandžią demokratiją bus autoritarizmo laikotarpis (1), teisybę sakant, Lietuvoje mažai tikėtasi tokių politinės revoliucijos rezultatų. Dabartinio nustebimo ir nepasitenkinimo priežastis viena. Mes nenoriai netgi sau pripažįstame Lietuvą esant atsilikusia šalimi, kurioje asmens laisvės, privačios nuosavybės ir rinkos, pliuralizmo ir tolerancijos, politinės kultūros resursai itin menki. Be pagrindo vadinant visas permainas demokratinėmis, pastarosioms patiriant nesėkmę, žmonės gali įtarti bėgę, o gynimasis nuo nesėkmių gali tapti gynimusi nuo demokratijos. Istorinis patyrimas byloja apie tai, kad pasiryžimas modernioms permainoms, nesant užtektinai jų resursų, pažadino XX a. diktatūras. (2)

Dabartinės politinės tvarkos Lietuvoje įvardijimas modernia demokratija tėra normatyvinio pobūdžio aspiracija. Mūsųose daug rūpinamasi normatyvine modernios politinės tvarkos charakteristika. Tačiau pagrįstas susidomėjimas modernia politika civilizuotame pasaulyje išaušo jos bruožų ekstrapoliavimą, neatsižvelgiant į konkrečias Lietuvos galimybes. Kita vertus, posovietinės permainos prasidėjo mūsųose ne tik "iš viršaus", t.y. politikoje anksčiau negu ekonomikoje ir socialiniuose santykiuose, bet ir normatyvinio pobūdžio projektais. Pastarieji pakylėjo politinį režimą į žymiai aukštesnę trajektoriją negu ta, kuria skrieja visuomenė. Ir tai būtinas žingsnis, atveriant visuomenei maksimalias jos galimybių sklaidos perspektyvas. Bet anksčiau ar vėliau politinio režimo ir visuomenės trajektorijos privalo sutapti. Jų susitikimo vietą nusako visuomenės interesai, apibūdinantys šios visuomenės potencialą. Tokiu būdu politika grąžinama "į žemę", o normatyvinės charakteristikos ilgainiui praranda aktualumą.

Ribos tarp modernios politinės demokratijos siekių ir realiai egzistuojančių jų realizavimo galimybių įvardijimas skatina principinį klausimą. Kokia yra tikimybė, kad orientavimasis į modernią politinę demokratiją taps gyvenimo norma socialiai susipriešinusioje, ekonomiškai atsilikusioje, fundamentalizmo persmelktoje Lietuvoje, skatins jos virsmą civilizuotu kraštu, o netrukdydys permainų ar nepažadins diktatoriško valdymo atmainos?

2. Modernizacijos idėjos metmenys*

Nors terminas "modernizacija" Lietuvoje neprigija (viena vertus, jis žeidžia mūsų, europiečių, savimeilę, antra vertus, vyrauja įsitikinimas, jog pokomunistinės permainos tegali būti tik revoliucinėmis), tačiau mūsų pirmynėigiam vystymuisi teiktina būtent modernizacijos prasmė.

Modernizacijos idėja, kilusi šio amžiaus 7-ame dešimtmetyje, sukūrė visumą pažiūrų į atsilikusių kraštų vystymąsi pramintu išsivysčių industrinių šalių keliu. Sykiu modernizacijos idėja evoliucionavo ir buvo pradėta vartoti apibūdinant permainas ne tik atsilikusiose, savo nacionalinę valstybę kuriančiose šalyse, bet ir besivystančiose, valstybingumą jau turinčiose šalyse. Pastaroji modernizacijos samprata imta taikyti ir Rytų Europos kraštams.

Iš pradžių vyravo vadinamoji pamėgdžiojimo teorija (H.Tard terminas), anot kurios, būti moderniu reiškia atsikratyti tradicinių vertybių bei struktūrų ir tapti vakarietišku kraštu. Tokių pažiūrų į modernizaciją metateorinį pagrindą sudarė struktūrinio funkcionalizmo idėjos. Tačiau pasirodė, kad modernizacijos modelis, grindžiamas tik visuomenės funkcijos specializacijos ir homogeniškumo augimu, yra ribotas. Jis taikytinas tik adaptavimosi prie svetimų vertybių ir išorinių sąlygų tikslams.

Veiksmingesniu tapo modernizacijos modelis, besiorientuojantis į modernių Vakarų universalijų įsisavinimą universalijų tradicinių vertybių pagalba (D.Tips pasiūlymas). Toks modernizacijos modelis buvo pavadintas "akumuliatyvinis" (A.Etzioni terminas). Jo esmę sudaro naujų savybių integravimas į esamą sistemą. Šito modelio šalininkai modernizaciją apibūdina kaip visuomenės ekonominio, socialinio, politinio, kultūrinio ir kt. potencialo aktyvinimą. Toks požiūris į modernizaciją nuosekliau nusako naujos visuomenės kilmę, jis pripažįsta pertvarkomojo potencialo paieškas tradicinėse vertybėse ir struktūrose. Metateorine prasme įsigalėjo evoliucionizmas.

Tradicinių vertybių ir struktūrų pertvarkomojo potencialo ribotumas lėmė 8-tame dešimtmetyje "pasaulinės sistemos" teorijos (I.Wallerstein terminas) atsiradimą. Ji pabrėžė ne vidinių resursų reikšmę, bet šalies padėtį sistemoje "centras-periferija". Sugebėjimas tapti centrinių šalių sistemos elementu, anot šitos teorijos šalininkų, yra svarbiausia spartaus ir sėkmingo krašto vystymosi sąlyga. Bet tokios modernizacijos atveju netgi universalios tradicinės vertybės pasmerkiamos neatodairiškai unifikacijai.

Ilgainiui modernizacija imta vadinti vystymasis be griauinančių revoliucinių šuolių, optimaliai suderinant vidinius ir išorinius permainų resursus. Būti moderniu - nereiškia kopijuoti kitų šalių patyrimo. Modernumas - tai orientavimasis į efektyviausio vystymosi tendencijas, o ne į užbaigtas būsenas. Priešingu atveju atsilikusios ir besivystančios šalys būtų pasmerktos likti už civilizacijos barjero.

* Straipsnio dalis parengta remiantis: Senghaas D. (Hrsg.) *Peripherer Kapitalismus*. Frankfurt, 1979; Nuscheler F. (Hrsg.) *Politikwissen - schaftliche Entwicklungsforschung*. Darmstadt, 1986.

3. Pokomunistinis autoritarizmas

Atkurta Lietuvos valstybė neišvengė politinio administravimo. Lietuvos visuomenė palanki praeičiai, ji dvejojama atsisako praeities palikimo, be abejo, nebuvusio visiškai atsitiktiniu ir vien tik primestu iš išorės. Korporatyvinės valstybės tradicija, remiama į autoritetų garbinimą linkusios konservatyvios katalikybės, turi gilias istorines šaknis, neigia modernią politinę tvarką. Be to, svarbia paternalizmo, valstybinio rinkos reguliavimo, politinio administravimo apskritai legitimacijos sąlyga tapo gili posovietizmo krizė.

Pokomunistiniam autoritarizmui Lietuvoje būdingas a) policentriškumas, b) administravimas rinkimus laimėjusios daugumos vardu, c) savotiškos "atgaleigės modernizacijos" vardan.

Už krentančios į akis dichotomijos - Tėvynės santara arba LDDP - išryškėjo priešpriešais stovinčių pagrindinių Lietuvos politinių jėgų "prisilietimo zonos". Abiejų politinių jėgų doktrinos akivaizdūs politinio administravimo siekiai. Rinkimų į Seimą rezultatai byloja apie Lietuvos žmonių palankumą tokiems siekiams. Svarbu ne tai, kad už LDDP balsavo daugiau rinkėjų, rinkimų rezultatai ne tame, kad "sugrižo komunistai". Svarbu tai, kad už nepalankiai į modernią politiką žiūrinčias politines jėgas balsavo apie 80 procentų rinkimuose dalyvavusių Lietuvos piliečių. Tai didelės Tėvynės santaros ir LDDP populizmo dozės išdava. Politinio administravimo adeptai grindžia sau kelią socialinės saugos pažadais.

Politinė tvarka, kai kelioms partijoms ar jų korporacijoms, apeliuojančioms į politinį administravimą, pritaria didžioji dauguma rinkėjų, vadinama policentriniu autoritarizmu.

Policentrinis autoritarizmas savotiškai "demokratiškas". Valdymas daugumos vardu buvusio komunistinio mažumos režimo fone itin patrauklus. Tačiau socialiniu ekonominiu požiūriu mažai diferencijuotoje visuomenėje administravimas daugumos vardu pavojingas. Dauguma čia greitai pasijunta visagalė. Valdžios decentralizacija ir apribojimai, vyriausybės nesikišimo į piliečių bendruomenių reikalus prasmė yra tiesiog nesuprantami dalykai. Didžiausią paramą turi tos politinės jėgos, kurios siekia panaudoti konstitucinius pusiau prezidentinio valdymo principus "stipriai vyriausybei" sudaryti. Ir tik ne mažesnė nei administravimo reikalingumas diktatūros baimė apsaugo pokomunistinę visuomenę nuo klasikinio, vadizmo principu grindžiamo, monopartinio autoritarizmo.

Dabar reikia pasakyti apie "atgaleigės modernizacijos" idėją. Žinia, tol kol nebuvo paversta "trečiojo pasaulio" šalimi, Lietuva buvo nacionalinė valstybė. Lietuvos atsilikimą nuo civilizuotų kraštų lėmė ne tiek jos žmonių nesugebėjimas moderniai gyventi, kiek sovietinės tvarkos primestas vystymosi būdas. Deja, bet ir per pastaruosius Nepriklau-

somybės metus neišvengta klaidų. Politinė revoliucija peraugo į socialinį revanšą, kai dalies visuomenės narių potencialas idėjiniais tikslais atskiriamas, juo dirbtinai nesinaudojama. Socialinės kolizijos pagilino ekonominę krizę. Gyvenimo lygis smuko žemiau negu sovietų laikais. Visa tai natūraliai atgręžia Lietuvą veidu į tolimesnę ar artimesnę praeitį; daug kas mano, jog vardan ateities yra prasmė grįžti atgal. Tokia yra "atgaleigės modernizacijos" idėjos prasmė. Ją įkūnija ir Tėvynės santaros "valstybingumo testinumo", ir LDDP "stabilizacijos" doktrinos. Vienu atveju siekiama grįsti permainas 1918-1940 metų tvarkos dvasia, antruoju - ką tik buvusios sovietinės tvarkos elementais.

Pokomunistinis autoritarizmas trikdo Lietuvos integravimąsi į civilizuotą pasaulį. Juk tokia integracija galima esant modernioms politinėms struktūroms. Liberatūs demokratiniai Vakarai tikisi, kad mūsųose užsimegs analogiškos politinės tvarkos tvirtesnės tendencijos.

4. Liberalios demokratijos šansai

Liberaliosios demokratijos idėja Lietuvoje nepopuliari, o neretai kvalifikuojama kaip išsigimusios politinės tvarkos atgarsis. Liberalių demokratinų partijų ir judėjimų programos atmetamos - jose per daug modernumo elementų. Liberalios demokratijos politinės institucionalizacijos šalininkų gretos nedidelės, nors pati institucionalizacija vyksta.

Nesant ryškesnės liberalios demokratinės politinės tvarkos tendencijos, tenka viltis Lietuvos geopolitine padėtimi, kuri yra per daug svarbi, kad gretimi civilizuoti kraštai taikstytsi su jos nemodernia egzistencija. Tačiau civilizacijos "intervencija" grasina Lietuvai nepaprastai dideliais ekonominių ir socialinių struktūrų unifikacijos tempais, universalių tradicijų vertybių adaptavimosi laiko stoka, gal net tautinio identiteto netektimi. Tai negali neatkreipti Lietuvos Žmonių ir politikų dėmesio į modernų permainų spartesnės plėtotės reikalingumą. Tai būtų liberalios demokratijos šansas.

Yra ir kitas liberalios demokratijos šansas Lietuvoje. Pokomunistinis autoritarizmas negali ignoruoti privačios nuosavybės ir rinkos. O kai ekonominė raida, skatinama privataus verslo taps spartesnė, kai socialinė sauga ims remtis efektyvia ekonomija, autoritarizmas taps trapiu, susidurs su griežta opozicija. Modernios demokratijos politinės jėgos neišvengiamai taps svarbesnėmis.

5. Vietoje išvadų

Lietuva ieško adekvataus jos ekonominiam, socialiniam ir kultūriniam potencialui bei geopolitinei padėčiai politinės tvarkos varianto.

Šių paieškų sėkmę lems ir tai, ar pavyks išspręsti demokratijos mas-to Lietuvai problemą. Suklydus ar tik konjunktūros tikslais vadinant vi-sas permainas demokratinėmis, galima ne tik nepriartėti prie demok-ratijos, bet net ir nutolti nuo jos.

Dabar svarbu, kad politinis režimas, nenutoldamas nuo neišsivys-čiusios visuomenės interesų, skatintų praeities palikimu besiremian-čių ekonominių ir socialinių struktūrų pertvarkymą, sykiu amortizuotų skirtingą potencialą turinčių vidinių ir išorinių Lietuvos modernizacijos galimybių neišvengiamą susidūrimą tokiu būdu, kad civilizacijos uni-versalijų perėjimas ir krašto įsiliejimas į išsivysčiusių kraštų gretą vyktų neprarandant universalių tradicinių vertybių. Klausimas, koks politinis režimas gali padaryti tai produktyviau šiandienos Lietuvoje, dar netapo retorinis.

Tokie yra keli Lietuvos politinės modernizacijos politologinio diskur-so štrichai. Iki konceptualizacijos dar toli, problemos tyrimas tik pra-sideda. Dar priminsiu, kad modernios politikos Lietuvoje dimensijos kontūrai išryškės greičiau, jeigu pagelbės įvairių mokslo šakų atsto-vai.

Literatūra

1. Бжезинский З. Большой провал. Рождение и смерть коммуниз-ма в двадцатом веке. - New York, 1989.
2. Moore B. Soziale Ursprünge von Diktatur und Demokratie. Frankfurt, 1969.